Willem Otterspeer

IN ALLES BEN IK GROOT

Leven en lezen van MICHAËL ZEEMAN

2025 Prometheus Amsterdam

Voor Annemie Vanackere:
Wem der grosze Wurf gelungen, eines
Freundes Freund zu sein.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 Willem Otterspeer
Omslagontwerp Suzan Beijer
Omslagbeeld Mark Kohn/De Beeldunie
Foto auteur Jeannette Huisman
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5948 1

So I wish you first a
Sense of theatre; only
Those who love illusion
And know it will go far

W.H. Auden, 'Many Happy Returns'

INHOUD

I

1 De vriend 11
2 De schelm 19
3 De cesuur 27

II

4 Vader, moeder 37
5 Knekelhuis 48
6 Dokkum 59
7 De liefde 68
8 Utrecht 78
9 Leeuwarden 86
10 Groningen 95
11 De breuk 103
12 Het drama 112

III

13 Rotterdam 125
14 Poëzie 135
15 Polemiek 145
16 E. 152
17 Chef kunst 163
18 Ongeschreven 175
19 Magdalena 187
20 *De verduistering* 194
21 Tv 204
22 Het debat 213
23 De boeken 221
24 India 229

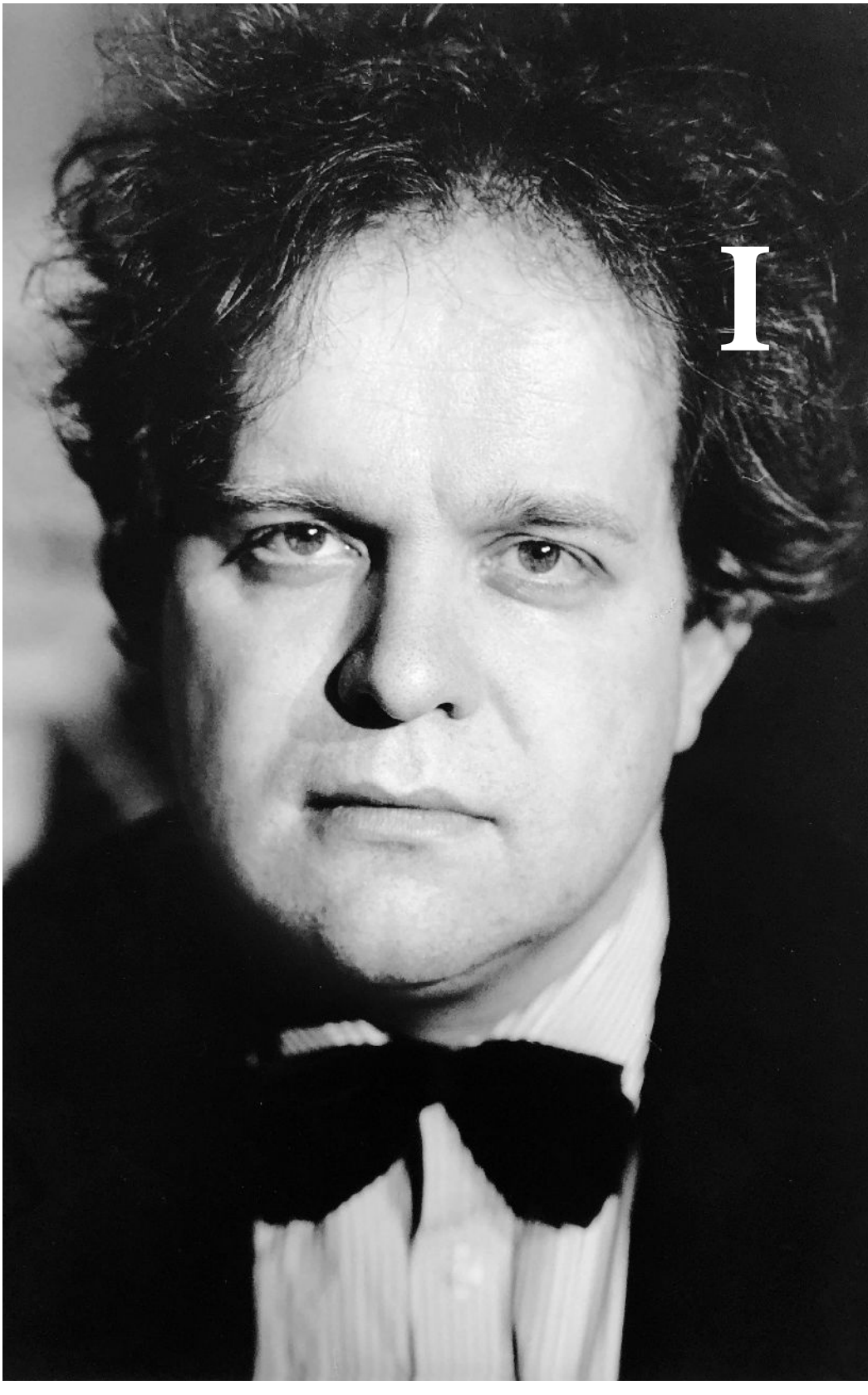
IV

25 De promotie 241
26 Rome 249
27 Het vaderland 258
28 Annemie 265
29 De vrouw 274

V

30 Het einde 289
31 De schelm 298
32 De vriendschap 310

Tot slot 323
Persoonsnamenregister 328

I

◂ Michaël in het jaar van zijn dood. Foto Roeland Fossen.

1
DE VRIEND

Michaël Zeeman was (onvoltooid verleden tijd) 'de grootste en productiefste Nederlandse essayist en cultuurcriticus van zijn generatie'. Dit zegt zijn eigen uitgeverij, De Bezige Bij, maar het was ook zo. Hij was dichter en schrijver, journalist en tv-maker.

Hij was lange tijd een beeldbepalende journalist van *de Volkskrant*, schreef erin over literatuur en filosofie, beeldende kunst en wetenschap, politiek en poëzie. Voor de VPRO maakte hij spraakmakende televisieprogramma's zoals *Zeeman met boeken*, en op vrijwel elk literair festival van naam was hij aanwezig, als gast of als gastheer.

Tegelijk was hij, bij alles wat hij deed, controversieel. Hij was een man van uitersten, van vrienden en vijanden, van vriendinnen en verbroken relaties. Hij had niet zozeer de lach, als wel het schandaal aan zijn kont. Wie nu nog zijn naam kent associeert die vaak met het stelen van boeken en het slaan van vrouwen.

Dit is een boek over Michaël in al zijn facetten. Het zal gaan over zijn wonderlijke belezenheid en zijn betoverende boekenliefde, over zijn kwetsbaarheid en zijn tederheid, maar ook over zijn gekwetstheid en zijn woede, zijn angsten en zijn wreedheid. Het zal gaan over zijn lezen en schrijven, zijn reageren en oordelen, zijn grandeur en zijn misère.

Maar, en dat kan ik maar beter meteen zeggen, het werd geschreven door een vriend. Het gaat over hem, niet (godbetert) over mij. Maar wij waren wel vrienden. Een flink aantal jaren zelfs elkaars beste vrienden. We verschilden onderling als de dag van de nacht, maar het begin van die vriendschap was een vorm van herkenning. Beter gezegd: een wederzijdse bekering.

Een bekering waarvan de tijd en de plaats bekend is: op dinsdag 2 oktober 1984, in de tuin van mr. K.L. Poll. Bert Poll was hoofdredacteur van het Cultureel Supplement van NRC *Handelsblad* en op die dag vond, tussen halfzes en halfacht, de jaarlijkse borrel van de kunstredactie plaats. Michaël bewaarde de uitnodiging en tekende op de

achterkant aan met wie hij gesproken had. Met mij onder anderen.

Dat Cultureel Supplement was destijds het hart van literair en cultureel Nederland, met de ongekroonde koningen van de vaderlandse essayistiek, Rudy Kousbroek en Karel van het Reve, op de lijst van vaste medewerkers. Met Hugo Brandt Corstius en Dick Hillenius, Henk Hofland en Henk Wesseling, Andreas Burnier en K. Schippers, Hans Ree en Jaap van Heerden. En natuurlijk Willem Frederik Hermans, maar die zag je nooit op de borrel bij Poll.

Maar die anderen waren er wel, in dat grote, ietwat vervallen huis aan de Koningskade in Den Haag, en vooral in de grote verwaarloosde tuin (met kippen, waaraan Poll zijn vreemde hart had verpand). Om een uur of negen was het welletjes ('polletjes' zou Schippers gezegd hebben) en verplaatste een selectie van het inmiddels goed op temperatuur gekomen gezelschap zich naar een restaurant aan de Denneweg, Charcoal, opgetrokken rond stralend gepoetste koperen buizen. Zelden glom de cultuur zo goud.

Daar, in die tuin, tussen die kippen, stond Michaël. Lang en slank en zwart. Een man gekleed in stemmig antraciet, met een pikzwarte lange baard. Tegelijk iemand met intens lichtblauwe ogen. Zijn gebaren waren als vertraagd, zijn handen leken de lucht te wegen, hij was vrolijk én vormelijk, erg jong en tamelijk oud. Hij leek in ieder geval veel ouder dan de 26 die hij net was geworden.

Ik schreef al vier jaar voor de krant, maar voor hem was het de eerste keer dat hij die borrel bezocht. Ik was acht jaar ouder, had een voltooide studie geschiedenis achter de rug en een baan bij een universiteit. Hij had zijn studie filosofie niet afgemaakt en werkte bij een boekhandel. Je zou kunnen zeggen dat ik een voorsprong had, maar van enig overwicht was geen sprake. De grote gelijkmaker was een gedeelde verslaving; we bleken te lezen zoals een verslaafde gokt.

Om ons heen roddelde en raasde de kunstredactie, maar wij stonden in een soort stilte, brooddronken. Filosofie, juristerij, theologie, *durchaus studiert*. Nou ja, we hadden het vooral over geschiedenis, en uiteindelijk over een nieuw soort geschiedenis dat in die dagen in de ons omringende landen in de mode was, de zogenaamde mentaliteitsgeschiedenis.

Staande de vergadering besloten we die nieuwe geschiedenis, een soort stoofpot van nieuwe bronnen en oude verhalen, in kaart te gaan brengen. Een kruispunt is ze wel genoemd, die mentaliteitsgeschie-

denis, de plek waar antropologie en sociologie bij elkaar kwamen, harde wetenschap en warme literatuur. Het was de grote beker waarin het individu en het collectief, het structurele en het incidentele, het algemene en het marginale gemengd werden als roomijs.

Le Roy Ladurie beschreef (met behulp van de memoires van Saint-Simon) het Franse hof ten tijde van Lodewijk XIV als de bizarste apenrots aller tijden. Hij toverde (met behulp van de inquisitiedossiers van Jacques Fournier) een *tout petit* dorpje in de Pyreneeën om tot een vervaarlijke ketterhaard. Hij slaagde erin een groot publiek te verplaatsen naar de zeventiende, ja zelfs naar de veertiende eeuw. Door diep in de bronnen door te dringen, door het verhaal dat erin zat eruit te pellen, werd het verleden tastbaar, leesbaar als een roman.

Het was ons helder als glas: wij zouden die historici (al snel hadden we er een stuk of vijftien in het vizier) gaan interviewen, en dat niet alleen, we zouden die mentaliteitsgeschiedenis als een mozaïek van verhalen aan Nederland voorleggen. En daar stond Bert Poll, een vriendelijke asperge, die zei erover na te zullen denken. Een week later hadden we een afspraak met hem en Hans Maarten van den Brink. We kregen carte blanche voor voorlopig vijf stukken (elk een hele krantenpagina), en om te openen de hele eerste en tweede pagina van het Cultureel Supplement.

Een week later hadden we een ontmoeting, in Chez Belonne. Uit de sacrale handelingen van de *patronne* bij het ontkurken van de fles leidde ik af dat Michaël een wijn besteld had uit de betere prijsklasse. Er werd niet alleen vergaderd, er werd vooral een vriendschap bezegeld. Terwijl wij de reactie van NRC *Handelsblad* herkauwden en de wijn ademde, doorkruiste een stille jongeman de zaak, vermoedelijk een stagiair. Op last van de bazin spiedde hij naar kaarsstompjes die vervangen moesten worden.

Bij onze tafel hield hij halt en trefzeker plantte hij een kaars in onze zojuist geopende fles. Dit is niet de bedoeling, stotterde Michaël. Het was de eerste keer dat ik hem naar woorden hoorde zoeken. Er zouden er niet veel volgen. This is the beginning of a beautiful friendship, ging het door me heen. Het was in ieder geval het begin van een vreemde vriendschap.

Hoe vreemd, dat bleek vooral bij onze tweede afspraak, in Leeuwarden, waar hij woonde en werkte. We zouden de uiteindelijke lijst van namen en boeken opstellen, maar na een flink aantal uren

van vrolijk kwartetten kwam hij met het voorstel op damesbezoek te gaan. Damesbezoek? Ja, twee vrouwen uit Oostenrijk die niet ver bij hem vandaan woonden en 'werkten'. Tegen betaling – maar daar had ik verder niets mee te maken, want het was zijn feestje – kon ons samenzijn daar worden voortgezet.

Ik had geen principieel bezwaar tegen prostitutie, maar kennis van zaken evenmin. Wat ik wist leerde ik van Felix Saltens *Josefine Mutzenbacher*. Het toeval wilde dat een literair tijdschrift zich een halfjaar daarvoor ontfermd had over het dunnetjes gefictionaliseerde verslag van mijn enige en tamelijk potsierlijke poging. Had Michaël dat stuk gelezen? Was dit bezoek wel toeval? Wilde hij mij een tweede kans geven? Dat hij van spelletjes hield, van experimenten met zijn omgeving, wist ik toen nog niet.

We belden aan bij een rijtjeshuis uit de jaren vijftig. Als iets niet met erotiek geassocieerd wenst te worden, dan zijn het de huizen uit die tijd: zelfmoordhalletje, doorzonkamer, vaste vloerbedekking. Vitrage, kussens. En twee vrouwen van achter in de twintig, de een donkerharig, de ander een diafane blondine.

Ze waren ronduit hartelijk en geruststellend. Dat er Duits gesproken moest worden, nam bij mij althans elke gêne weg. We kregen het over Wenen, daar kwamen zij (samen) vandaan, daar waren wij (los van elkaar) geweest. Maar wat voor ons literatuur was (Schnitzler, Hofmannsthal), bleek voor hen waargebeurd toneel. Ze kenden hele lappen *Reigen* uit het hoofd. Maar hun voorkeur ging uit naar de stukken van Nestroy.

Zo kon het gebeuren dat daar, in die doorzonkamer, twee schaars geklede vrouwen, nadat ze even in de gang geweest waren, met bezems terugkwamen en als heksen verkleed waren. 'Zum Rauchfang hinaus,/ aus niedrigem Haus/ den Besen uns trägt,/ der Sturmwind sich regt.' Dat was, zeiden ze na afloop, het koor van de heksen uit *Der Tod am Hochzeitstage, oder Mann, Frau, Kind*.

Sommige vormen van realisme zijn irreëel, en ook dit verhaal heeft iets bedachts. Toch is het waar gebeurd. Vele jaren later, in 2004, zagen we zelfs het hele stuk van Nestroy, in het Theater in der Josefstadt. Met een betoverende Dagmar Hütl als Lunara, de droomkoningin. 'Geluk bestaat alleen in het rijk van het onmogelijke,' hoorden we haar zeggen. 'Kom toch maar. Ik voer je erheen, in pikdonkere nacht.'

Misschien had ik beter op moeten letten. Wie wat gevoeliger is voor symboliek dan ik, had zich gerealiseerd dat wijn voor een domineeszoon meer betekent dan een goed glas. En vrouwen? 'Ik zal aan je denken,' schreef Luther aan zijn grote vriend Spalatin over diens aanstaande huwelijksnacht, 'en mijn Käthe liefhebben met dezelfde daad als jij.' Begin en einde waren voor Michaël, daar zou ik snel genoeg achter komen, geen dingen om luchthartig over te doen. Die moesten krachtig worden gemarkeerd.

Ik heb wel eens gedacht dat Michaël eigenlijk geen onderscheid maakte tussen vriendschap en liefde. Beide waren een zaak van alles of niets. Zijn hele leven heeft hij geprobeerd een kind van de verlichting te zijn, maar hij was het neefje van de romantiek. Dat vriendschap net als de liefde au fond een rommelige bezigheid is, was als overtuiging niet aan hem besteed.

Het impliceerde dat ik als vriend soms tekortschoot. Maar een goede vriend of niet, bij bijna al zijn doen en laten was ik getuige, stond ik langs de zijlijn of was ik zelfs actief betrokken. Ik kende hem als uitgever en boekhandelaar, zocht hem op in die boekhandel en woonde de literaire avonden bij die hij in Leeuwarden organiseerde.

Op een daarvan sprak hij met Bert Poll, die net zijn tijdgedicht 'Het meer van de ondank' had gepubliceerd. Dat gesprek kwam om de een of andere reden op de pastorale, het natuurgedicht, en Michaël verzuchtte: 'En dan, wat is natuur nog in dit land? Een stukje bos, ter grootte van een krant.' 'Wie heeft dat gezegd?' wilde Poll weten. 'Bloem!' riep heel Friesland.

We werkten samen aan een boek (over die nieuwe vorm van geschiedenis), reisden daartoe samen door Europa (Engeland, Frankrijk, Italië), sliepen in eenzelfde bed (in Rome, in een ijzeren rinkelbed, waarin ik steeds naar hem toe rolde). Vooral Parijs was een weelde: de boekwinkels (La Hune, L'Écume des Pages, Compagnie), het toneel (Michel Piccoli, die met de beentjes bengelend vanaf het toneel ons in een monoloog wikkelde), de muziek (Martha Argerich: Beethoven).

Ik maakte de ramp van zijn arrestatie mee (hij werd gearresteerd op verdenking van het verduisteren van boeken), zoals ik aanwezig was bij het befaamde 'vis-incident' (komt allemaal aan de orde). Ik zat in zijn commissie van toezicht toen hij als medewerker literatuur verbonden was aan de Rotterdamse Kunststichting, ik zat in de re-

dactie van *Zeeman met boeken*, zijn literaire tv-programma voor de VPRO.

We aten, we dronken, we roddelden, we reisden. Ik logeerde vaak bij hem, in Rotterdam, in Amsterdam, in Rome. Van zijn huis in Amsterdam, aan de Nicolaas Witsenkade (Nic Wits), had ik de sleutel (die heb ik trouwens nog). Ik was soms zijn bank van lening (ter afdoening van rekeningen van veilinghuizen vooral, soms ging het om 10.000 gulden en meer). Tot de voorlaatste van zijn testamenten (hij was dol op het opstellen van die dingen) was ik de uitvoerder van zijn laatste wil.

Hij was paranimf bij mijn promotie, en we waren beiden paranimf bij de promotie van Linda Pennings. Ik sloot mijn oratie af met een van zijn gedichten ('Bericht aan de laatkomers', met die betoverende slotregels: 'Stoor u eens niet aan tijd,/ en schrijf ons terug. Wij/ zouden graag wat van u houden.') en kreeg complimenten voor de adequate keuze van dat gedicht van Bloem!

Ik maakte natuurlijk zijn eerste literaire prijs mee, de C. Buddingh'-prijs voor zijn debuutbundel *Beeldenstorm*, en hielp hem het prijsgeld stukslaan in Brussel. Hij droeg aan mij zijn verhalenbundel *De verduistering* op: 'Voor Willem Otterspeer: Wem der grosze Wurf gelungen, eines Freundes Freund zu sein.' Meteen had ik er, gratis en voor niks, een vijand bij, Theo van Gogh. Ik was getuige bij zijn huwelijk en van de mislukking ervan. Ik was instrumenteel in de veiling van zijn bibliotheek bij het Leidse veilinghuis Burgersdijk & Niermans.

En hoe verschillend we ook waren, in herkomst en toekomst, in karakter en talent, er moet iets mysterieus in die gedeelde hartstocht van het lezen gezeten hebben. Want door op die veiling zelf ook te kopen maakte ik het verzameld werk van twee van mijn lievelingsauteurs compleet. Blijkbaar hadden we allebei grote belangstelling voor zowel de historicus Friedrich Meinecke als de filosoof Hans Blumenberg. Maar dat is niet het rare. Het rare is dat hij precies de boeken had die ik miste!

Maar die verwevenheid is natuurlijk wel een probleem: een biografie schrijven over je vriend, kan dat wel? Er zijn uiteraard honderden voorbeelden van, van Boswell over Johnson tot Huizinga over Veth. Maar dat maakt het kritische probleem noch de sociale variant ervan, de achterdocht, niet kleiner.

Het enige leesbare wat ik erover kan zeggen is dat dit boek geen pleidooi is voor Michaël Zeeman, geen poging om zijn donkere kanten te verdoezelen of zijn feilen goed te praten. Zijn feilen zijn de mijne en wie zonder donkere kanten is, werpe de eerste tondeldoos. Dit boek is vooral een poging hem te begrijpen.

Want als wat Montaigne zei over de echte vriendschap waar is ('de zekerheid omtrent de precieze bedoelingen en opvattingen van mijn vriend'), dan waren wij geen 'echte' vrienden. Ik begreep hem vaak niet, maar wist ook veel niet. Na het doorwerken van zijn archief begreep ik aanvankelijk nog minder van hem.

Wel bleek mij dat onze vriendschap lang niet altijd zo goed was als ik bij zijn dood veronderstelde. Ik had dat kunnen weten als ik wat harder voor mezelf was geweest. Michaël was nu eenmaal veel getalenteerder dan ik, en op punten waarop het verschil soms al te duidelijk werd, kon hij nogal wreed zijn. En ik trouwens nogal klein. Misschien is dit boek wel een soort excuus voor mijn eigen tekortkomingen.

Maar veel belangrijker zijn de twee hoofdmotieven om het te schrijven, die meteen verklaren waarom de vriendschap toch in stand bleef en uiteindelijk triomfeerde. Michaël Zeeman was de fascinerendste man die ik gekend heb, veeleisend en veelgevend, levend in de hoge c, die zowel de grote chaos betekende, als de grote charme. Iemand met een tomeloze nieuwsgierigheid naar vrijwel alles, die deze hartstocht wist over de dragen als een bevrijdende ziekte. Geen 'goed' mens, maar een mateloos mens, met een leven 'in de grotere herenmaten', zoals hij dat placht te noemen.

Een veel te kort leven: Michaël werd niet ouder dan vijftig jaar. Van die vijftig heb ik de helft meegemaakt. Ik heb er een beetje onder geleden, maar vooral van genoten, van geleerd. Hij kon gekwetst zijn en kwetsen als geen ander, hij kon iemand aan het schrikken maken met grote geschenken, open zijn als een schelp, dicht als een steen. Hij kon zorgzaam zijn als een broer en hij kon een klootzak zijn. Maar hij was nooit gewoon en doorsnee, nooit voorspelbaar, nooit en te nimmer saai.

Laat ik maar meteen mijn kaarten op tafel leggen: dit boek werd geschreven in de overtuiging dat het beste van hem bleef. Tegelijk: wat bleef is ook chaotisch en tragisch versplinterd. Een deel ervan, de beste essays en kritieken, werd door drie van zijn vrienden na zijn

dood bijeengebracht onder de titel *Aan mijn voormalig vaderland*. Alleen dat boek al – maar er is veel, veel meer – bewijst hoe goed hij was. Mefistofeles mag roepen: 'Hij is berecht', mijn stelling is: 'Hij is gered.'

Maar niet door de vriendschap. Pas nu dringt het tot me door, nu ik vooraf deze laatste woorden tik, dat ik door mijn zoektocht een jager werd, en Michaël een prooi. Ooit dacht ik, in zijn huis met zicht op de grote reeks ordners met zijn correspondentie: daar sta je. Nu ik al zijn papieren en zijn nagelaten stukken in mijn studeerkamer heb, denk ik wel eens: ik heb je.

Maar dat moet nog maar blijken. Misschien is er een betere metafoor voor de biografie dan die van de jacht. In zijn (eerste) autobiografie, *L'âge d'homme*, zegt Michel Leiris dat hij de literatuur beschouwt als een stierengevecht. En dat het schrijven van een autobiografie even gevaarlijk moet zijn als het betreden van de corrida. Waarom niet ook het schrijven van een biografie?

Waarom zou die niet, evenals literatuur, afgerekend moeten worden op de helderheid en de eerlijkheid ervan, de liefde voor de waarheid en de afkeer van de mode, het gevaar van de kwetsbaarheid en de overgave aan de vorm? Wie de torero is, en wie de stier, dat zien we later wel.

In dit boek botsen geschiedenis en herinnering op elkaar, als warme wijn en koude olie. Mengen hoeft niet, van lauwheid houden we niet. Juist de botsing is de bedoeling. De rijkdom van zijn archief (het stond meer dan tien jaar bij me op zolder) en de weelde van mijn herinneringen objectiveren elkaar. Zo dit boek geen gevecht is, is het in ieder geval een zoektocht, een *Quest for Corvo*, maar dan in een groot archief en met een warm hart.

In zijn essay 'Tradition in Biography' geeft A.J.A. Symons (de schrijver van *The Quest for Corvo*) de drie elementen van een goede biografie: geen volledigheid maar selectie, geen geleerdheid maar kunst, geen preutsheid maar openheid. In essentie komt het erop neer dat een biografie een 'life-story' is, een roman met andere middelen, maar met hetzelfde streven naar waarheid. Dit is het levensverhaal van Michaël Zeeman. Zijn leven was lezen, zijn lezen schrijven, zijn schrijven schandaal. Elke minuut ervan was boeiend.